

Σε όλα μας τα έργα “ακουμπάμε” στις μνήμες του τόπου

Δημήτρης Αντωνακάκης
Αρχιτέκτων
Σουζάνα Αντωνακάκη
Αρχιτέκτων

Συνέντευξη στον Μανώλη Ηλιάκη
MA Architecture & Spatial Culture

Το αρχιτεκτονικό έργο του ζεύγους Αντωνακάκη αποτελεί έναν συγκερασμό ελληνικού και ξένου μοντερνισμού, παράδοσης και νεωτερικότητας. Στο έργο τους, οι διαφορετικές τυπολογίες και η εφευρετικότητα στους συνθετικούς χειρισμούς, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο σπουδής, όχι μόνο για τους νεότερους αρχιτέκτονες.

Το κλίμα παγκοσμιοποίησης της εποχής μας πιστεύετε ότι ευνοεί την προβολή της Αρχιτεκτονικής που δεν προέρχεται από τις γνωστές μητροπόλεις του κόσμου;

Δ.Α. Στο γυάλινο κόσμο του Τένεσι Ουίλιαμς ο πρωταγωνιστής λέει: “Σβήσε τα κεριά Λάουρα, ο κόσμος σήμερα φωτίζεται μόνο μ’ αστραπές”.

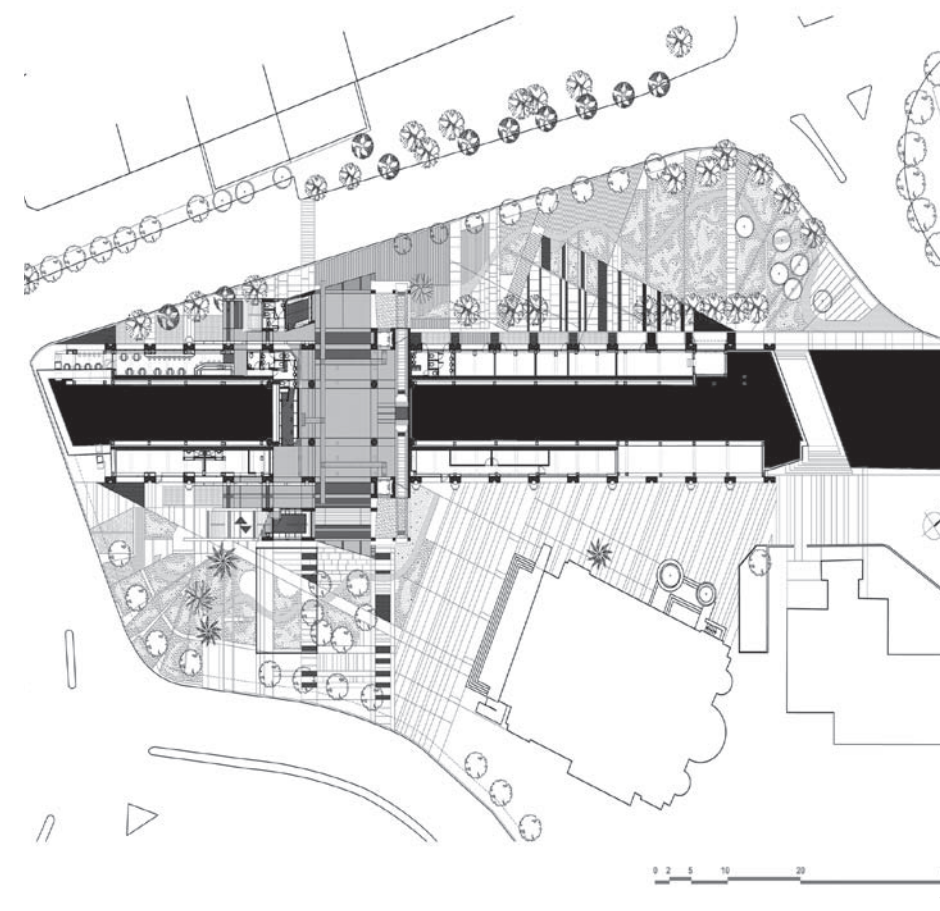
Ναι, αγαπτή Μανώλη, αστραπές. Αυτό σημαίνει “προβολή” της Αρχιτεκτονικής ή όποιο άλλου αγαθού, από οπουδήποτε κι αν προέρχεται. Αυτό είναι το πρόβλημα της εποχής μας και όχι οι μητροπόλεις, όπου κι αν βρίσκονται.

Είναι η νοοτροπία της αστραπής, του βεγγαλικού που λάμπει για λίγο κι εξαφανίζεται, χωρίς ν’ αφήσει τα ίχνη της πορείας του. Αναδεικνύοντας μόνο την εικόνα, κύριο χαρακτηριστικό της σύγχρονης Αρχιτεκτονικής. Μια νοοτροπία που καλλιεργείται παγκοσμίως. Οι δημόσιες σχέσεις που κυριαρχούν, η συμπίεση του χρόνου λήψης αποφάσεων, η συσσώρευση πλήθους πληροφοριών -πολλές φορές άχρηστων-, που δεν είναι δυνατόν ν’ αξιολογηθούν και αποθηκεύονται προσωρινά στα αρχεία, απ’ όπου είναι σχεδόν αδύνατον να αξιοποιηθούν και απ’ όπου επιλέγονται μόνο κάποιες εικόνες που επιχειρούν να εντυπωσιάσουν, χωρίς να εξηγούν ή χωρίς να πληροφορούν, παραμένοντας στην επιφάνεια των πραγμάτων και των γεγονότων.

Αυτά δεν ευνοούν την προβολή και της “Αρχιτεκτονικής” απ’ όπου κι αν προέρχονται.

Ποιες τάσεις της σύγχρονης αρχιτεκτονικής έκφρασης σάς φαίνονται περισσότερο ενδιαφέρουσες;

Δ.Α. Το ανθρώπινο σώμα που θα χρησιμοποιήσει το χώρο δεν έχει αλλάξει ιδιαίτερα τα τελευταία 50 χρόνια, εκείνο όμως που έχει αλλάξει είναι η συμπεριφορά του μέσα σ’ αυτόν. Η ανθρώπινη κίνηση, δηλαδή, στην οποία έχει τις ρίζες της η Αρχιτεκτονική, έχει διαφοροποιηθεί ριζικά με την εισβολή του ηλεκτρονικού υπολογιστή στην καθημερινότητα της κατοίκησης. Αυτή η κίνηση που συσχετίζεται άμεσα με το ανθρώπινο σώμα, τις διαστάσεις του, τις δυνατότητές του, τις συνήθειές του. Αυτή η κίνηση που τροφοδοτεί την ελεύθερη σκέψη και καλλιεργεί όλες μας τις αισθήσεις στις ατέλειωτες μεταβάσεις

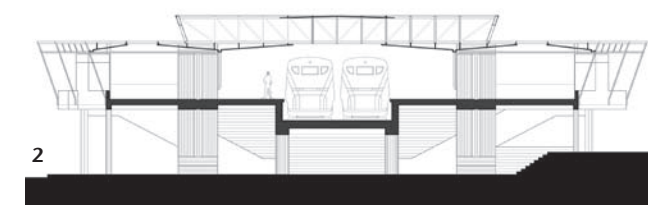
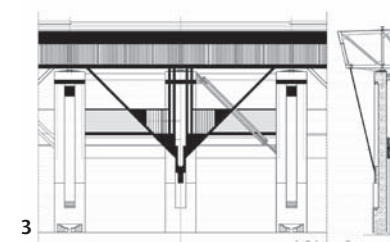

Σταθμός Η.Σ.Α.Π. “Ανω Πατήσια” 2003

Εικ. 1 Κάτοψη σταθμού. Η διάβαση κάτω από τις γραμμές και ο περιβάλλον χώρος.

Εικ. 2 Τομή σταθμού.

Εικ. 3 Όψη και τομή σταθμού. Η μεταλλική επαναλαμβανόμενη κατασκευή.

εύπλαστες ύλες σε στοιχεία διερεύνησης και επεξεργασίας χώρων φανταστικών.

Τείνει να γίνει φαινόμενο η παραγωγή κτιρίων με εντυπωσιακά κελύφη, χωρίς όμως ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο. Μήπως αυτό εκφράζει την εποχή μας;

Σ.Α. Ίσως πράγματι το φαινόμενο να εκφράζει την εποχή μας, τους μεγάλους αριθμούς και τα ξεχειλωμένα προγράμματα, ίσως και την ανάγκη εύκολης αναγνώρισης της ταυτότητας του έργου από ευανάγνωστα στοιχεία εντυπωσιασμού.

Ίσως να οφείλεται στην ταχύτητα που χαρακτηρίζει την εποχή μας και την επιπόλαιη σχέση μας με τους χώρους ζωής. Στον τόπο μας, όπως και γενικά στη Μεσόγειο, η διαχείριση του τόπου, κατά την άποψη μας, δεν ήτανε στην κατεύθυνση αυτή, ακόμα και τα μνημεία μας απαιτούσαν το οριοθετημένο κενό για να τα αναδείξει και να τα καταγράψει στη συλλογική μας μνήμη. Ο τρόπος που δουλεύουμε εμείς, δεν παραπέμπει καθόλου στα ογκώδη εντυπωσιακά περιτυλίγματα, χωρίς να σημαίνει αυτό ότι αδιαφορούμε για τη διαμόρφωση των όψεων των κτιρίων που αναλαμβάνουμε.

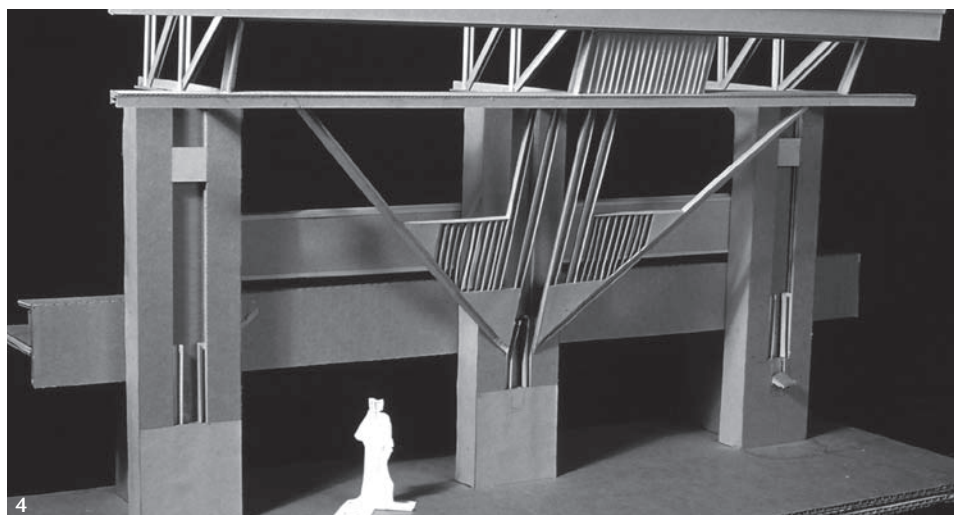
Δ.Α. Ποιο είναι, λοιπόν, το ζητούμενο περιεχόμενο της Αρχιτεκτονικής; Ποια θα έπρεπε να είναι η έκφρασή του, το κέλυφος που θα το παραλάβει; Πώς και πότε νομιμοποιείται η “ένταξη” αυτού του κελύφους στο περιβάλλον; Τι εννοούμε ένταξη;

Ο Παρθενώνας εντάσσεται; Τι εννοούμε λέγοντας “λιτό”, λέγοντας “minimal”; Έχεις ακούσει, βέβαια, ότι π.χ. το τάδε Μουσείο είναι απλό, είναι λιτό, έτσι ισχυρίζεται ο αρχιτέκτονας που το σχεδίασε; Πού τελειώνει, όμως, το Απλό και αρχίζει

μας από τη μία κατάσταση στην άλλη, από τον ένα χώρο στον άλλο. Αυτή η κίνηση που επιτρέπει τις κοινωνικές και τις πολύ προσωπικές σχέσεις καθώς και τις ανταλλαγές ιδεών και αντιλήψεων. Αυτή η κίνηση, έκφραση ελευθερίας, δεν είναι πια ίδια για πολύ κόσμο. Σήμερα μπορούμε από την πολυθρόνα μας να επικοινωνήσουμε με ολόκληρο τον πλανήτη “εύκολα”. Ποια θα είναι, άραγε, τα συμπτώματα αυτής της ευκολίας; Ποια θα είναι, άραγε, τα συμπτώματα αυτού του είδους επικοινωνίας; Αυτά τα ερωτήματα επηρεάζουν ήδη δραματικά το χώρο.

Εκείνη, λοιπόν, η Αρχιτεκτονική που αντιστέκεται σ’ αυτή την παράλογη επιχείρηση κατάργησης αυτής της ανθρώπινης επικοινωνίας στο όνομα της ευκολίας και φτωχαίνει τη σχέση μας με το χώρο, περιορίζοντας τις απαιτήσεις μας από αυτόν, μας ενδιαφέρει.

Κι ακόμα, μας ενδιαφέρουν θεωρητικά, πάντα με την ίδια λογική, οι εξωπραγματικές κατασκευές του διαδικτύου, που αντικαθιστούν τα υλικά που “παραδοσιακά” υπογραμμίζουν και αναδεικνύουν τις συνθετικές προθέσεις, μετατρέποντάς τα με

το Απλοϊκό, και πώς ορίζεται το λιτό; Μήπως έχουμε χάσει το νόημα των λέξεων; Μήπως, όμως, αγαπητέ Μανώλη, περιμένεις πολλά από ένα ερωτηματολόγιο;

Τι σημαίνει για εσάς βιοκλιματική αρχιτεκτονική; Εφαρμόζετε αρχές ενεργειακού σχεδιασμού στα έργα σας;

Δ.Α. Θα ήθελα να σου θυμίσω, ότι την εποχή που σπουδάζαμε, καθώς τα ταξίδια δεν ήταν εύκολα, δεν πηγαίναμε σαν σπουδαστές ούτε στη Νέα Υόρκη, ούτε στη Μόσχα. Δεν χάναμε, όμως, καμιά ευκαιρία για να ταξιδεύουμε στην Ελλάδα. Έτσι, πριν να τελειώσουμε τις σπουδές μας, είχαμε γυρίσει όλη την Ελλάδα. Μακεδονία, Θράκη, Πήλιο, Μομφρασιά, Μυστρά και, βέβαια, τα νησιά. Εκεί συναντήσαμε ζωντανή μια αρχιτεκτονική προσαρμοσμένη στο τοπίο και στο μεσογειακό κλίμα. Εκεί εκτιμήσαμε τα “εργαλεία”, με τα οποία οι απλοί μαστόροι εκμεταλλεύονταν τα κλιματολογικά δεδομένα, αυτά που σήμερα ονομάζουμε παθητικά συστήματα ενεργειακού σχεδιασμού. Βιώσαμε τα μεγάλα παράθυρα στα μακεδονίτικα σπίτια και τα περιτοιχισμένα “χειμωνιάτικα” δωμάτια με τα μικρά παράθυρα. Σ’ αυτά τα σπίτια εκτιμήσαμε την αξία του χαγιατιού και μείναμε κατάπληκτοι από την θαλπωρή του χώρου στο ημιυπαίθριο στεγάδι των νησιωτικών σπιτιών. Εκεί αξιολογήσαμε την αξία της διαμπερότητας των χώρων για την καλοκαιρινή δροσιά. Αυτά και πολλά άλλα στοιχεία μας συντροφεύουν από τότε στην επεξεργασία των χώρων. Εκεί συνειδητοποιήσαμε την αξία της συσχέτισης του υπαίθριου χώρου με τον εσωτερικό, εκεί ζήσαμε την καθημερινότητά τους και εκτιμήσαμε τη σημασία του ημιυπαίθριου χώρου ως ενδιάμεσου

ανάμεσά τους. Εκεί αντιληφθήκαμε τη σημασία της χαμηλής ποδιάς και του χαμηλωμένου υπέρθυρου για τον έλεγχο του φωτισμού, για τη σχέση τους με τον καθισμένο άνθρωπο. Ατελείωτος αριθμός από πλούσιες εμπειρίες. Αυτές τις εμπειρίες που καταγράψαμε με χιλιάδες φωτογραφίες, σκίτσα και αποτυπώσεις απ’ όλη την Ελλάδα, αρχείο που δεν σταματήσαμε να πλουτίζουμε, επιχειρούμε να μεταφέρουμε στους χώρους που σχεδιάζουμε, χρησιμοποιώντας άλλα υλικά και άλλο λεξιλόγιο ενταγμένο στην πειθαρχία που μας δίδαξε η αυστηρότητα του μοντέρνου κινήματος. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μας ενδιαφέρει ο βιοκλιματικός σχεδιασμός, αλλά πιστεύουμε ότι ακόμα η πρακτική του οδηγεί συχνά σε τεχνολογικές υπερβολές, οι οποίες είναι και ιδιαίτερα δαπανηρές. Παρακολουθούμε όμως, είμαστε ανοιχτοί και προσαρμοζόμαστε στοχαστικά.

Δεν είναι λίγες οι φορές κατά τις οποίες ένα σχεδιασμένο κτίριο καταστρέφεται από τους χρήστες του έχει συμβεί ποτέ το αντίθετο στη δουλειά σας (ένα κτίριο να βελτιωθεί από τους κατοίκους του); Έχετε κάποιο παράδειγμα;

Σ.Α. Η σχέση της κατοίκησης με τη σχεδίαση ενός αρχιτεκτονικού έργου είναι ένα μεγάλο και πολύπλοκο θέμα. Η επιτυχία της εφαρμογής της μελέτης, αλλά και της συμβατής και σύμφωνης με τις επιθυμίες και τις προθέσεις των αρχιτεκτόνων ζωής του κτίσματος, παραπέμπουν σε πολλές παραμέτρους. Αρκεί να σκεφτούμε ότι, για να φτάσει στο στάδιο της υλοποίησής του οποιοδήποτε έργο, περνά από ένα πλήθος τυπικούς ή άτυπους ελέγχους και εγκρίσεις, σχετικά με το πρόγραμμα, τις δυνατότητες χρηματοδότησης, τις προτεραιότητες στην κατανομή των δαπανών για την ποιότητα και την ακρίβεια της κατασκευής και πολλά άλλα από τα οποία κρίνεται η βιωσιμότητά του και η δυνατότητα προσαρμογής του στις αναπόφευκτες τροποποιήσεις ή ακόμα και ανατροπές του προγράμματος και της μελέτης. Ο ρόλος του αρχιτέκτονα στο συγκερασμό όλων αυτών των δεδομένων, κατά το διάστημα του σχεδιασμού και της υλοποίησης του έργου, είναι καίριος. Παραδείγματα προς την επιθυμητή κατεύθυνση, και πάντα μέσα στην ελληνική πραγματικότητα, έχουμε να αναφέρουμε περισσότερα στον ιδιωτικό τομέα και ιδιαίτερα σε κατοικίες. Έχει, βέβαια, σημασία αν υπάρχει πραγματικός διάλογος των κατοίκων με τους αρχιτέκτονες. Η αλληλοεκτίμηση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατύπωση προτάσεων, οι οποίες δεν προδίδουν το ύψος και το ήθος της αρχιτεκτονικής των αρχιτεκτόνων και οδηγούν στη σωστή ερμηνεία του προγράμματος. Αν ο κοινός στόχος δεν είναι η επίδειξη αλλά η πραγματική χαρά της κατοίκησης, τότε προκύπτουν χώροι ζωής, που προσφέρονται για διαφορετικές ερμηνείες και μεταβολές, τότε η αρχική ποιότητα του έργου δεν ανατρέπεται, αντίθετα αναδεικνύονται οι δυνατότητες και οι ανοχές προσαρμογής της αρχιτεκτονικής πρότασης. Ευτυχίσαμε να αποκτήσουμε νέους φίλους μέσα από το έργο μας, ή να πλουτίσουμε τη σχέση μας με παλιούς φίλους κτίζοντας τα σπίτια τους. Κοινή φροντίδα μας ήταν η αναζήτηση της ποιητικής διάστασης που θα πρέπει να αναδύεται από τους χώρους της καθημερινής ζωής. Υπήρξαν, όμως, και περιπτώσεις όπου ο διάλογος δεν λειτούργησε, οι προτεραιότητες και οι επιλογές των κατοίκων ήταν σε αντίθετες κατευθύνσεις από τις δικές μας, οι πρωτοβουλίες τους για

Σταθμός Η.Σ.Α.Π. “Άνω Πατήσια” 2003

Εικ. 4 Πρόπλασμα του επαναλαμβανόμενου στοιχείου.

Εικ. 5 Όψη σταθμού. Πρόπλασμα Μελέτης.

την “ολοκλήρωση” τού έργου, τόσο σε σχέση με το άμεσο περιβάλλον όσο και με τον εξοπλισμό και την επίπλωση, δεν είχαν καμία σχέση με την αρχική μελέτη. Για παράδειγμα, μια πατίνα ψεύτικης πολυτέλειας και μικρομέγλης κλιδής μεταμόρφωσε σε μια μακέτα αστικής επαύλεως ένα σπιτάκι που σχεδιάστηκε με αγάπη στην κλίμακα και στο περιβάλλον ενός χωριού, μέσα σ’ ένα περιβόλι με πορτοκαλιές και μια αιωνόβια ελιά που σε υποδέχονταν στην είσοδο. Το σπίτι τώρα, προς απογοήτευση μας, “καμαρώνει” επιδεικτικά με αυταρέσκεια στον κλοσάπη που αντικατέστησε τα υπάρχοντα δέντρα με τα υπερμεγέθη, παράταιρα με το σπίτι, φωτιστικά του και την καινούργια έτοιμη γυαλιστερή πόρτα της εισόδου που αντικατέστησε τη δική μας. Στα μεγάλης κλίμακας έργα τα προβλήματα είναι πολύπλοκα, καθώς οι υπεύθυνοι της κατασκευής είναι πολλοί, έχουμε διαπιστώσει ότι χρειάζεται να υπάρχουν στους φορείς που αναλαμβάνουν την υλοποίηση του έργου, πραγματικά ενδιαφερόμενοι συνεργάτες, οι οποίοι θα χρεωθούν προσωπικά την εφαρμογή της μελέτης. Αν και είναι σπάνιες οι ευτυχείς συγκυρίες, έχουμε παραδείγματα εφαρμογών από φορείς και πρόσωπα (παρόλο που δεν προβλέπεται τυπικά στα έργα του δημοσίου η επίβλεψη ή έστω η εποπτεία από τους αρχιτέκτονες μελετητές), που συνεργάστηκαν μαζί μας και βοήθησαν στις αναγκαίες προσαρμογές, οι οποίες παρουσιάζονται συχνά κατά το διάστημα της κατασκευής του έργου. Η αποξένωση του αρχιτέκτονα από την εφαρμογή της μελέτης καταλήγει, πολύ συχνά, στην παραμόρφωση ή και την αλλοίωση του έργου. Οι παρεμβάσεις των υπηρεσιών που αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες ανατρεπτικές για την ποιότητα της κατασκευής και την ερμηνεία της μελέτης, θα ήταν δυνατό να αποφευχθούν με έγκαιρη ενημέρωση των μελετητών και με τη δημιουργία ενός πνεύματος συνεργασίας.

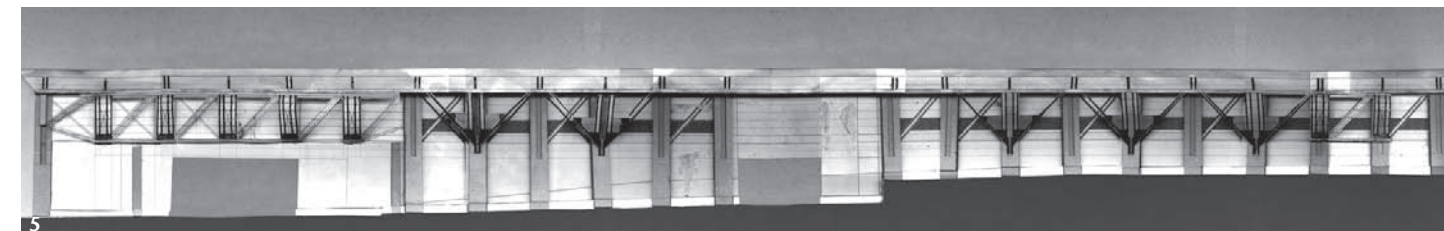
Τι έγινε με τον σταθμό του ΗΣΑΠ στα Άνω Πατήσια; Τι δεν πάει καλά με τα δημόσια έργα στην Ελλάδα;

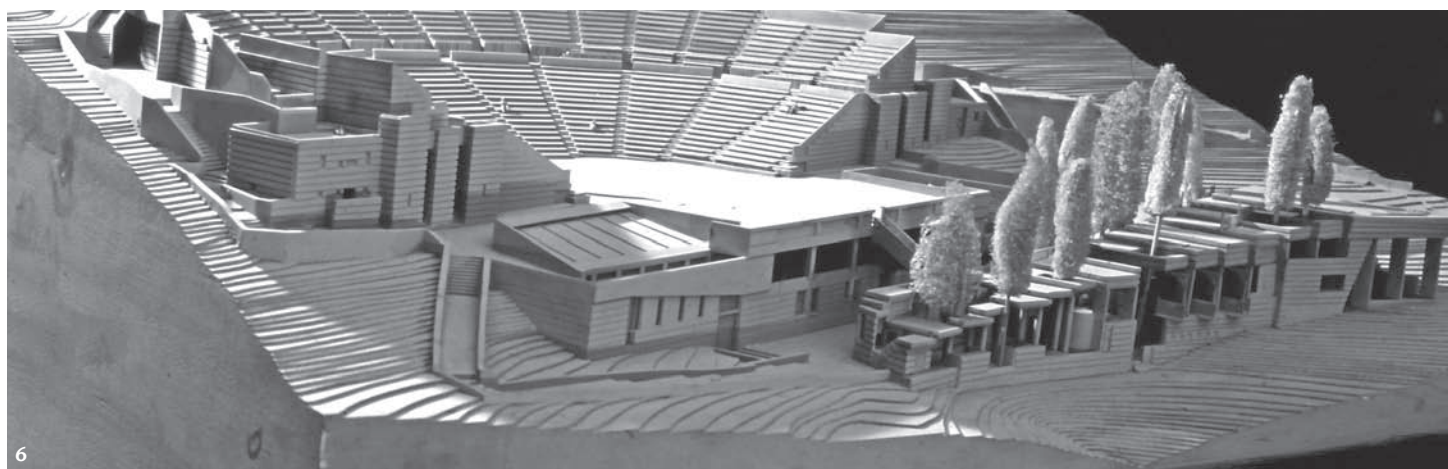
Σ.Α. Οι παρερμηνείες και τα σφάλματα οδηγούν, φυσικά, στον ευτελισμό της αρχιτεκτονικής πρότασης. Ένα παράδειγμα αυτής της κατηγορίας από την πρόσφατη εμπειρία μας είναι ο σταθμός του ΗΣΑΠ στα Άνω Πατήσια. Η ανάπλαση του σταθμού με το άλλοθι της έγκαιρης “αποπεράτωση” της, λόγω των Ολυμπιακών αγώνων, μέσα στον πανικό της ταχύρυθμης κατασκευής οδήγησε σε μια σειρά από λάθη που αλλοίωσαν και παραμόρφωσαν τη μελέτη “εφαρμογής” του έργου. Θα πρέπει να σημειώσουμε

εδώ ότι παραλάβαμε ένα σταθμό ο οποίος είχε υποστεί διαδοχικές προσθήκες χωρίς να υπάρχει μια ένδειξη για την αντιμετώπισή του ως ένα οργανικό σύνολο. Επιχειρήσαμε, λοιπόν, μέσα από πολλές δυσκολίες, τόσο της στατικής μελέτης όσο και της κατασκευαστικής εφικτότητας, να αποκαταστήσουμε ένα συνολικό ύψος με την πρότασή μας για μια σειρά από επαναλαμβανόμενα στοιχεία, τα οποία έδιναν ένα μέτρο στις όψεις και ταυτόχρονα συνέβαλαν στην αποκατάσταση της σχέσης του σταθμού με το δημόσιο χώρο που τον περιβάλλει. Αν, παρά την ατυχή έκβαση του έργου, μάς δινόταν η ευκαιρία να αντιμετωπίσουμε για ακόμη μια φορά τα λάθη που έχουν ανατρέψει τις βασικές αρχές του σχεδιασμού και να “αποκαταστήσουμε συνειδητά το τυχαίο”, θα είχαμε το κουράγιο να θεωρήσουμε αυτά τα λάθη ως προκλήσεις για αναθεώρηση της μελέτης. Θα επιχειρούσαμε τότε να αποκαταστήσουμε με άλλα δεδομένα τους ρυθμούς, τις αναλογίες, τις λεπτομέρειες που αγνοήθηκαν παντελώς. Είναι, βέβαια, δύσκολο να ξεχάσουμε ένα οδυνηρό γεγονός, ενδεικτικό της αδιαφορίας με την οποία αντιμετωπίστηκε η μελέτη μας: για να διευκολύνουμε την κατανόηση των σχεδίων εφαρμογής και των λεπτομερειών, είχαμε παραδώσει στην εταιρεία κατασκευής του έργου ένα πρόπλασμα σε κλίμακα 1/20 του χαρακτηριστικού επαναλαμβανόμενου στοιχείου των όψεων, το οποίο αγνοήθηκε παντελώς. Όταν ζητήσαμε τη μακέτα μας, οι εργολάβοι μας είπαν ότι την πέταξαν στα σκουπίδια, έτσι δεν την έχουμε σήμερα στο γραφείο μας ούτε ως αρχειακό υλικό.

Έχετε πει ότι το τυχαίο που μπορεί να προκύψει σε μια κατασκευή επανασχεδιάζεται και γίνεται στη συνέχεια συνειδητή επιλογή. Αυτή η τακτική μπορεί να εφαρμοστεί από μια λεπτομέρεια έως μια πολεοδομική πρόταση;

Σ.Α. Το τυχαίο συχνά οφείλεται στο απρόβλεπτο, όταν κάποιο από τα δεδομένα του προγράμματος αλλάζει και η κατασκευή

έχει ήδη προχωρήσει ή ακόμα όταν προκύπτουν προβλήματα από οικονομοτεχνικούς παράγοντες, κι άλλες φορές από παρερμηνεία των σχεδίων ή και από κακοτεχνίες οι οποίες θα πρέπει να διορθωθούν με έναν τρόπο που να ενταχθεί το λάθος στον αρχικό σχεδιασμό.

Η "διάσωση", για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Αριστέδη Αντονά για το έργο μας στο κείμενό του "το λάθος και η διάσωση", προϋποθέτει δυνατότητες παρέμβασης στη μελέτη κατά το διάστημα της κατασκευής ή και αυτοσχεδιασμό στο εργοτάξιο, όταν έχουμε την ευθύνη της επίβλεψης του έργου, ή τουλάχιστον κρίνεται από τον κατασκευαστή σκόπιμο να μας ενημερώσει.

Είναι προφανές ότι ανεξέλεγκτες μεταβολές και άσχετες πρωτοβουλίες, "ξηλώνουν" το σύνολο της μελέτης και έχουν αναπότρεπτες συνέπειες για τη συνοχή του έργου.

Στις κατοικίες, για παράδειγμα, η γέννηση ενός παιδιού απαιτεί ανακατάταξη της ενόπτης των υπνοδωματίων, ή και αναδιάρθρωση της κάτοψης και της τομής. Ανάλογες ανάγκες τροποποιήσεων συμβαίνουν και σε έργα του δημοσίου όπως, για παράδειγμα, στην πλατεία Κολωνακίου όπου οφείλαμε να προσαρμόσουμε σε ελάχιστο χρόνο τη μελέτη μας σε απρόβλεπτες μεταβολές που προέκυψαν από τα δίκτυα

κοινής ωφελείας, είτε από ανάγκη αλλαγής ορισμένων υλικών στις επενδύσεις, είτε από ορισμένες απαιτήσεις των γειτόνων ή των συλλόγων της περιοχής. Στα έργα αυτής της εμβέλειας ο παράγοντας του κόστους και οι περιορισμοί του χρόνου είναι καθοριστικοί.

Επίσης, σε όλες τις περιπτώσεις, είναι καίριας σημασίας οι σχέσεις των αρχιτεκτόνων με τους φορείς που πραγματοποιούν το έργο και το ενδιαφέρον των υπευθύνων, ώστε να μην αλλοιωθεί το ύφος της μελέτης και οι προσαρμογές να εντάσσονται στις βασικές επιλογές των αρχιτεκτόνων.

Θα πρέπει, γι' αυτό, να διευκρινίσουμε για αποφυγή παρεξηγήσεων ότι άλλο το τυχαίο που προκύπτει από ανάγκες που δημιουργήθηκαν και είναι κάτω από τον έλεγχο του μελετητή και άλλη η ατυχή εφαρμογή της μελέτης και η αδιαφορία για τη συρροή λαθών που αλλοιώνουν αναπότρεπτα τις βασικές αρχές της πρότασης.

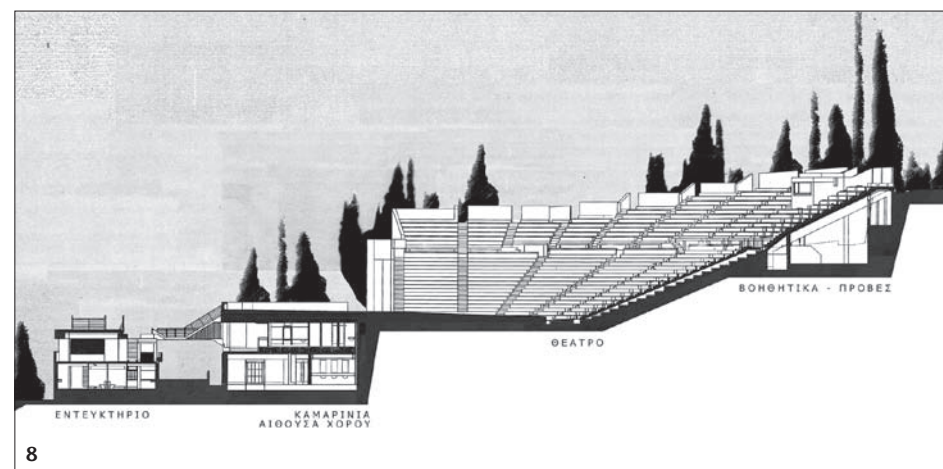
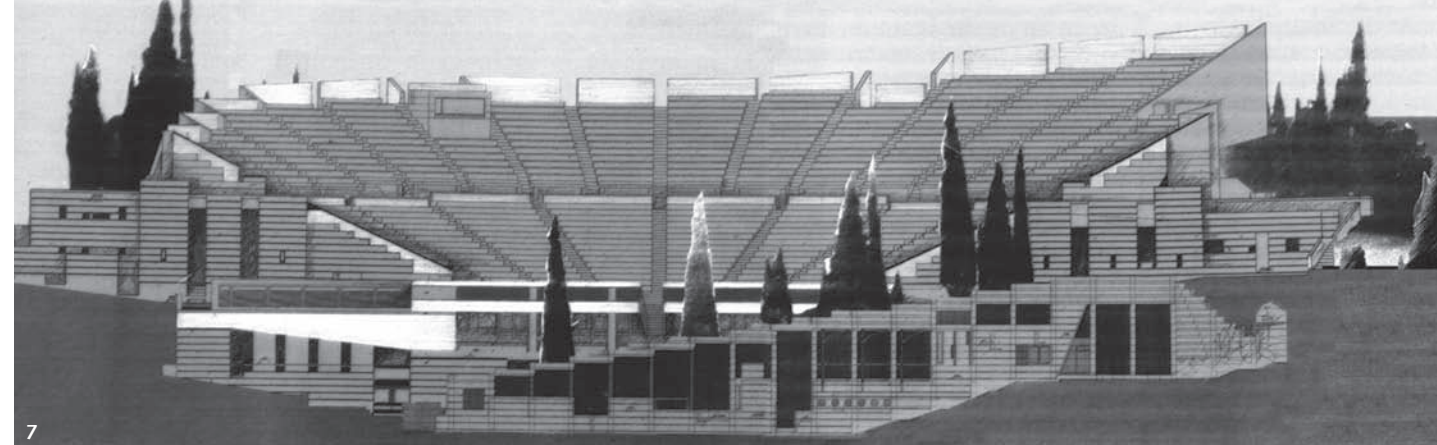
Πιστεύετε ότι συνεχίζετε μια αρχιτεκτονική παράδοση που υπάρχει στην Ελλάδα ή ευρύτερα στη Μεσόγειο; Ποια θα μπορούσε να είναι τα χαρακτηριστικά αυτής της παράδοσης;

Σ.Α. "Παράδοση δεν σημαίνει απαρήθηψη και μνείες παλαιών τύπων, αλλά έργα που ζουν και γονιμοποιούν τη φαντασία

των σημερινών ζωντανών ανθρώπων", έγραψε ο Γ. Σεφέρης. Η προσκόλληση στις μορφές του παρελθόντος αποτελεί μια μορφοκρατική σχέση με την παράδοση και απομακρύνει το αρχιτεκτονικό έργο από την ουσία της ερμηνείας του τύπου με τα μέσα και τις δυνατότητες που προσφέρει η εποχή.

Η παράδοση, κάπως έτσι το γράφει και ο Le Corbusier, παριστάνεται με ένα βέλος που δείχνει προς τα εμπρός και όχι προς τα πίσω. Στο ίδιο πνεύμα, στο κείμενο των Μαξ Χορκχάιμερ και Τεοντόρ Αντόρνο, αναπτύσσεται το θέμα της ατέλειωτης συζήτησης γύρω από την καινοτομία και την έκπληξη, τον αποκλεισμό του "καινούργιου, την καθοριστική και μηχανική παραγωγή, και αναπαραγωγή γνώριμων μορφών του παρελθόντος".

Έτσι, λοιπόν, και εμείς με όσα μέσα διαθέτουμε, επιχειρούμε σε όλα μας τα έργα, ανεξάρτητα από την κλίμακά τους, να ακουμπήσουμε στις μνήμες του τόπου, χωρίς να αντιγράφουμε, με στόχο να μεταμορφώσουμε το κοινότοπο λειτουργικό και αυτονόητο σε ποιητικό γεγονός. Αυτή την ποίηση, που μας έρχεται από πολύ μακρινούς καιρούς, την ανακαλύψαμε στη φύση και τους οικισμούς της Ελλάδας και της Μεσογείου. Πρόκειται για ένα συνεχές παιχνίδι μεταξύ λήθης και μνήμης

στη διάρκεια της συνθετικής διαδικασίας, που δεν περιγράφεται με λόγια, αλλά ίσως αναγνωρίζεται όταν ο χώρος κατοικείται.

Πώς ξεκινάει ο σχεδιασμός; Πώς συνεργάζεστε ως ζεύγος αρχιτεκτόνων;

Σ.Α. Πρόκειται για ένα διαρκή διάλογο, ο οποίος συνεχίζεται εδώ και πολλά χρόνια ανάμεσά μας, πρόκειται για μια αποκτηθείσα θεωρία, με την οποία επιχειρούμε σε κάθε νέα δουλειά να τοποθετήσουμε τις ίδιες προτεραιότητες που χαρακτηρίζουν το σύνολο του έργου μας. Η διαχείριση του κενού είναι η πρώτη μας φροντίδα, έτσι αναζητούμε επίμονα τις εναλλακτικές προτάσεις που αναφέρονται στην κατανόμη του πλήρους και του κενού, του μέσα και του έξω, του κλειστού και του ανοικτού. Αυτό μας οδηγεί σε συνεχείς διαδρομές μέσα και έξω από το έργο, σε δρόμους, πλατώματα και ενδιάμεσους κόμβους - αρθρώσεις, σε ταυτόχρονη προσέγγιση της κάτοψης και της τομής στο σύνολο του στερεού, αλλά και στην επεξεργασία της κίνησης με την επιλογή, όχι πάντα της συντομότερης αλλά της πιο ενδιαφέρουσας διαδρομής. Μάθαμε μέσα από αυτή την πολύχρονη διαδικασία, να τοποθετούμε την ποιότητα του έργου πάνω από την προσωπική μας προβολή, κερδίσαμε πολλά από τη συνεργασία και την ομαδική

δουλειά. Η αρχιτεκτονική απαιτεί σύμπνοια και καλή συνεργασία, τόσο στο διάστημα της μελέτης όσο και στην εφαρμογή της.

Στην καλλιτεχνική σας πορεία υπήρξαν σημεία - σταθμοί που επηρέασαν την εξέλιξη του έργου σας;

Δ.Α. Εκτός από τους δασκάλους μας, στους οποίους συχνά αναφερόμαστε, και κάποια πρόσωπα σημαντικά, αρχιτέκτονες ή όχι, που μας τίμησαν με τη φιλία τους και έσκυψαν με ενδιαφέρον πάνω στο έργο μας, προσπαθήσαμε να έχουμε ανοικτά τα μάτια και τ' αυτιά μας σε όσα συνέβαιναν γύρω μας όλα αυτά τα χρόνια σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Η ώσμωση όλων αυτών των εμπειριών πραγματοποιείται καθημερινά σ' ένα μεγάλο βαθμό στις μεταξύ μας συζητήσεις, στο εργαστήριο και στα μαθήματα, όταν τύχαινε να διδάξουμε. Αυτά που μας "συγκλόνησαν" όμως δεν ήταν, ίσως, αρχιτεκτονικές εμπειρίες όσο κάποιες εκδηλώσεις πολιτισμού, θέατρο, μουσική, κινηματογράφος, λογοτεχνία αλλά και τα ταξίδια που κάποτε μπορέσαμε να κάνουμε σε έργα αρχιτεκτονικά και εικαστικά που ήδη γνωρίζαμε ή που τα συναντήσαμε για πρώτη φορά. Κι ακόμα, πολιτικά γεγονότα που σημάδεψαν την καθημερινότητά μας, όπως, ανάμεσα σε άλλα, οι εκλογές

Θέατρο δάσους, Θεσσαλονίκη 1996

Εικ. 6 Ανάπλαση και επέκταση. Το έργο δεν ολοκληρώθηκε σύμφωνα με τη μελέτη. Οι πρωτοβουλίες των υπηρεσιών αλλοίωσαν σε μεγάλο βαθμό τις εγκεκριμένες προτάσεις.

Εικ. 7 Η πρόταση ολοκληρωμένη με το εντευκτήριο καφεενείο που δεν κατασκευάστηκε.

Εικ. 8 Κατά μήκος τομή.

του '63, η δικτατορία του '67 και η απελευθέρωση του '74 που ήρθε μαζί με την τραγωδία της Κύπρου, αν αναφερόμαστε μόνο σε ό,τι συμβαίνει στον τόπο μας. Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, στην πορεία μιας ζωής τα σημεία αναφοράς δεν είναι πάντα σχετικά με τις δικές μας δραστηριότητες, αλλά με ό,τι συμβαίνει γύρω μας στους φίλους μας, στον τόπο μας, στον κόσμο. Αυτά μαρκάρουν το κέφι για δουλειά, τη ζωντάνια ή την παραίτηση.

Σ.Α. Δεν είναι δυνατό να μην αναφέρομαι εδώ τις μοναδικές εμπειρίες που οφείλουμε στα παιδιά μας, αν και δεν είναι η κατάλληλη ευκαιρία για να επεκταθούμε περισσότερο, πρέπει να πούμε ότι η αρχιτεκτονική μας θα ήταν τελείως διαφορετική αν δεν είχαμε δίπλα μας και κοντά μας τα παιδιά μας να μεγαλώνουν και να μας πλουτίζουν με τα δικά τους ενδιαφέροντα και τις δικές τους περιέργειες και ανησυχίες.

Έχετε διδάξει αρχιτεκτονική. Ποιος είναι ο ρόλος ενός δασκάλου σήμερα; Τι θα συμβουλευάτε τους νεότερους αρχιτέκτονες;

Δ.Α. Όρες ώρες σκέφτομαι ότι, έτσι όπως εξελίσσεται σήμερα η τεχνολογία, πολλές φορές - περισσότερες απ' ό,τι στα δικά μας χρόνια- οι δάσκαλοι στην Αρχιτεκτονική βρίσκονται πιο πίσω από το φοιτητή, πιο πίσω από ενημέρωση κι από ικανότητες χειρισμού των μηχανημάτων. Κι αυτό δεν είναι εύκολο να το αποδεχτεί κανείς αν δεν έχει "στόφα" δασκάλου, αν δεν αισθάνεται δηλαδή ταυτόχρονα δάσκαλος

και μαθητής την ώρα που αντιμετωπίζει τους φοιτητές του. Είναι δύσκολο, γιατί προϋποθέτει άτομα που δεν είναι ανασφαλής. Άτομα που έχουν συνείδηση ότι έχουν διαλέξει ένα ρόλο "αυτοκαταστροφής", με την έννοια ότι οφείλουν να διαμορφώνουν νέους αρχιτέκτονες που θα είναι καλύτεροι από αυτούς τους ίδιους. Που την επαύριον των σπουδών τους θα δημιουργήσουν καλύτερα έργα από αυτά που εκείνοι μπόρεσαν να φτιάξουν... Δύσκολα πράγματα, αλλά σου θυμίζω αυτό που έχει γράψει ο Paul Valery: "Μια δυσκολία είναι ένα φως, μια ανυπέρβλητη δυσκολία είναι ένας ήλιος". Δεν πρέπει, όμως, να ξεχνούμε μια άλλη παράμετρο, τα προβλήματα για τα οποία η ακαδημαϊκή κοινότητα έχει ένα μεγάλο μέρος ευθύνης. Είναι γνωστό ότι απειλείται η επιβίωση των σημερινών κοινωνιών από την αλόγιστη εκμετάλλευση του περιβάλλοντος και την καταναλωτική μανία.

Οι δάσκαλοι, πέρα από τις δικές τους συλλογικές και προσωπικές ευθύνες για όσα έκαναν, αλλά κυρίως για όσα δεν άφησαν να γίνουν, οφείλουν να διαμορφώσουν πολίτες υπεύθυνους και δραστήριους που θ' αναστρέψουν αυτές τις σημερινές τάσεις, αντιστεκόμενοι στην τρέχουσα λογική της εμπορευματοποίησης. Κι αυτό διδάσκεται μόνο με το προσωπικό παράδειγμα των δασκάλων.

Γιατί στο βάθος κάθε διδασκαλία προβάλλει ένα μοντέλο ζωής και μια ιδεολογία, μια καθαρή στάση απέναντι στα πράγματα, που απαιτεί από εκείνους που τη θεραπεύουν ένα προσωπικό, σταθερό παράδειγμα. Απ' όλα τα παραπάνω νομίζω ότι προκύπτει το μοντέλο του δασκάλου και του φοιτητή στο οποίο θα επιθυμούσα να τείνουν όλοι όσοι μετέχουν στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Για όλους αυτούς τους λόγους, όπως περιγράφει ο Βασίλης Παπαβασιλείου, "αισθάνομαι αναρμόδιος να συμβουλευτώ οποιονδήποτε για ο,τιδήποτε...αποτρέποντας τον, ενδεχομένως, έτσι από το μόνο πράγμα που πλουτίζει αυθεντικά την εσωτερική μας ζωή και είναι τα λάθη που διαπραττούμε με προσωπική μας ευθύνη...".

Τα λάθη που γίνονται γιατί τολμήσαμε, γιατί διαφωνήσαμε, γιατί αποχωρήσαμε, γιατί πικράναμε τους φίλους μας ή γιατί δεν παραιτηθήκαμε εγκαταλείποντας μια υπόθεση της οποίας η έκβαση το ξέραμε ότι έγερνε από την αρχή ανάποδα από τις επιθυμίες μας, αλλά την οποία πιστέψαμε ότι έπρεπε να υπερασπιστούμε. Η διδασκαλία της Αρχιτεκτονικής, λοιπόν, δεν έχει μόνο στόχο την εκπαίδευση και τη διαμόρφωση ικανών επαγγελματικά αρχιτεκτόνων, οφείλει κυρίως να διαμορφώσει διανοούμενους που θ' αντιμετωπίζουν κριτικά και με ελευθεροφροσύνη τα κοινωνικά αιτήματα με μια ελεύθερη ηθική συνείδηση. Και μη με ρωτήσεις τώρα τι εννοώ με τη λέξη "ηθική". "Το ήθος αντικαθίσταται όπως οι παλιές αξίες" είπε κάποτε ο Χατζιδάκις. Ίσως να είναι έτσι..., αλλά τότε δεν θα πρέπει ν' αναζητηθούν οι νέες πριν ακυρώσουμε τις παλιές;

Η Σουζάνα Αντωνάκη γεννήθηκε στην Αθήνα. Απόφοιτος της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. (1959). Μέλος, μετά από πρόσκληση του Καθηγητή Herman Hertzberger, της διδακτικής ομάδας του International Design Seminar στο Delft (1987) και στο Split (1988). Διατέλεσε Πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του ΤΕΕ (1982-84), μέλος της Εθνικής Γραμματείας της UIA (1982-2002) και μέλος της Κριτικής Επιτροπής του EUROPLAN (1989). Αντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής από το 1995. Από το 1998 συνεργάζεται με την εφημερίδα τα "ΝΕΑ", στη στήλη Τρίτη Άποψη. Επίτιμος Διδάκτωρ του Α.Π.Θ. (2007).

Ο Δημήτρης Αντωνάκης, γεννήθηκε στα Χανιά Κρήτης. Απόφοιτος της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, (1958) όπου και δίδαξε ως επιμελητής από το 1958 ως το 1992. Επίσκεπτης Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Μ.Ι.Τ. (1994-1996, & 1998), στην Αρχιτεκτονική σχολή του ΕΜΠ (1997-1998), στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου της Πάτρας (1998-1999) και δίδαξε στο Μεταπτυχιακό του ΕΜΠ. (1998-2001) Διατέλεσε πρόεδρος του Επιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού του ΕΜΠ. (1975-1977) και Αντιπρόεδρος του Κεντρικού συμβουλίου του ΕΔΠ (1976-1977). Αντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Αρχιτεκτονικής από το 1995. Καλλιτεχνικός Διευθυντής του Κέντρου Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου από το 1997. Επίτιμος Διδάκτωρ του Α.Π.Θ. (2007).

Ο Δημήτρης και η Σουζάνα Αντωνάκη άρχισαν να συνεργάζονται από το 1959. Το 1965 ίδρυσαν το "Εργαστήριο 66" (Atelier 66), σε συνεργασία με συναδέλφους τους. Με τις ομάδες του Atelier 66 διακρίθηκαν σε πολλούς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς.

Έργα τους έχουν δημοσιευθεί σε καταλόγους εκθέσεων σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, πολλά από τα οποία αφιέρωσαν μονογραφίες για το έργο τους και το 1981 παρουσιάστηκε η δουλειά τους στις εκδόσεις Rizzoli με την επιμέλεια του Kenneth Frampton. Το 2007, με την ευκαιρία της αναγόρευσής τους σε επίτιμους διδάκτορες, ο οίκος FUTURA εξέδωσε μια επιλογή από το έργο τους με σχόλια από εξέχοντες κριτικούς της Αρχιτεκτονικής. Έχουν δώσει διαλέξεις στην Ελλάδα, την Ευρώπη και την Αμερική, προσκεκλημένοι από τις εκεί αρχιτεκτονικές σχολές και από το Ινστιτούτο Γαλλικής Αρχιτεκτονικής (IFA), στο Παρίσι.

Έχουν συμμετάσχει σε πολυάριθμες ομαδικές εκθέσεις αρχιτεκτονικής και έχουν πραγματοποιήσει ατομικές εκθέσεις στην Ελλάδα, την Ευρώπη και την Αμερική. Το 1991 συμμετείχαν με το έργο τους στην εκπροσώπηση της Ελλάδας στη Μπιενάλε της Βενετίας.